

Борче ИЛИЕВСКИ

КРАТОК ИСТОРИЈАТ НА ПОПУЛАЦИОНИТЕ ТЕОРИИ (Прилог кон проучување на историската демографија)

Во историската литература често пати се сретнуваат поими како “мнозинство”, “малцинство”, се даваат квантитативни проценки за одредени појави, за бројноста на населението, или на некои групи во одреден период итн. Се разбира овие квантитативни податоци можеме да ги употребиме како предуслов за разбирање на одредена појава.

Со помош на овие податоци и нивно споредување можеме да дојдеме до приближни цифри за бројноста на населението и неговиот состав на одреден простор, во некој временски период. Статистичките анализи имаат свое место во повеќе области во рамките на историографијата. Тие се однесуваат на економската историја, како и на историската демографија, односно ги проучуваат движењата на населението, колкава била бројноста на тоа население во одредени периоди, каков бил неговиот состав и зошто се менувал.

Во современата историска наука движењето на населението се прати главно преку два пристапа. Првиот се засновува на официјалните пописи на населението, додека вториот пристап особено развиен во западните историографии се базира и на архивската граѓа која најчесто потекнува од црковните книги.¹

Пописите на населението претставуваат темелен извор за проучување на населението. Првиот современ попис на населението бил спроведен во Шведска во 1749 година. Усовршувајќи ја пописната методологија Соединетите Американски Држави во 1790 година

¹ Кога ги користиме статистичките податоци (дури и оние кои имаат официјалност, или се архивски обработени) во историографските истражувања мораме да поставиме неколку критички прашања. Првин дали податоците кои ги користиме се точни? Дали податоците можеме да ги споредуваме со некои други историски извори? Дали се репрезентативни за целината за која сакаме да дознаеме нешто и др. Секако статистичките податоци треба да ги споредуваме со други историски податоци за истражувањето да добие целосна научна форма.

спровеле попис на својата територија, а набргу потоа во 1801 година населението го попишале и Франција и В Британија. Во текот на XIX век, пописите на населението биле прифатени од сите европски земји. Сепак општоприфатените научни начела и методологијата на современите пописи биле целосно разработени при попишувањето на населението во Белгија во 1846 година.² Следејќи ја современата статистичка методологија Хабсбуршката монархија во 1857 година спровела попис на својата територија,³ додека во Русија ваков попис бил спроведен во 1897 година. Првиот општ попис во Османлиската империја⁴, но само на машкото население, бил спроведен во 1831 година, додека попис во кој био вклучено целото население на државата бил спроведен половина век подоцна во 1881 година.⁵

Проучувањето на демографските движења на населението, неговото зголемување, мигрирање или намалување претставува едно од значајните прашања на повеќе национални историографии. Демографските промени можат правилно да се сватат и соодветно научно анализираат само ако се согледаат во еден поширок историски контекст, преку користење на наративни извори како дополнување и објаснување за историските.⁶

Историската демографија е составен дел на историските истражувања на современата историографија, бидејќи феноменот на порастот на населението особено во последните двесте години, претставува поле на широк историографски интерес, заради неговото влијание врз политичките, економските и општествените промени. Всушност, современата историографија се надополнува преку историската демографија, анализирајќи ја условеноста на историскиот процес и демографскиот развој. Една од задачите на историската демографија е да ги проучува и анализира условите на

² Alica Wertheimer Baletić, *Stanovništvo i razvoj*, Zagreb, 1999, 47

³ Božena Vraneš Šoljan, *Opći popis stanovništva u Habsburškoj monarhiji iz 1857*, Концепција, методологија и класификација popisnih obeležja, *Časopis za suvremenu povjest*, Vol. 40, No. 2, Listopad, 2008, 520

⁴ Османлиските власти уште во XV и XVI век спроведувале пописи на населението во провинциите на државата заради порески и воени причини. Пописните книги од овој период претставуваат првостепен историски извор.

⁵ Kemal H. Karpat, *Ottoman Population 1830-1914 Demographic and social characteristics*, Madison, 1985, 3-11. Овој попис бил завршен дури 1893 година. Втор ваков попис се спровел во 1905/06 година со цел да се исправат грешките направени при претходното пребројување.

⁶ Поопширно за современите ставови на историографијата за улогата и значењето на историската демографија: R. Presat, *The Dictionary of Demography*, Oxford, 1985; D. Kertzer, *Qualitative and quantitative approaches to historical demography*, *Population and Development Review* 23 (4), 1997, 839-846

живот на одреден простор во определено време, осцилациите во растот и опаѓањето на населението, миграциите и др.

За влијанието на миграциите кои претставуваат составен дел од проучувањата на историската демографија не треба посебно да се зборува. Тие се присутни од најраните периоди на историјата на човечката цивилизација, како поттикнувач на напредок или назадување, во зависност од последиците кои ги оставале зад себе. Движењата и преселбите на населението и народите отсекогаш имале особено динамична улога во трансформацијата на човековото општество.⁷ Се смета дека миграциите се една од најзначајните, најраспространети и најтрајни феномени во современиот свет. Преселбите се неизбежен детал од европската историја и заземаат значајно место во историографските проучувања.

Само во XVII век, од просторот на Западна Европа околу 750.000 луѓе мигрирале во “новиот свет” на северноамериканскиот континент (250.000 од Англија, 200.000 од Германија и 200.000 од Франција и Холандија), при што овие миграции имале одлучувачко влијание врз историјата на овој континент и идните политички збиднувања.⁸ Миграциите од Европа продолжите и во наредниот

⁷ Каква улога имале миграциите на населението можеби најдобро зборува фактот што муслиманскиот календар започнува токму со актот на едно преселување во 622 година. Во историјата на Европа миграциите имале особено важно место. Целото еврејско и муслиманско население после 1492 било протерано од Шпанија и во најголем дел се преселило во Османлиското царство. Балканот во целата своја историја претставува простор на постојани миграции на населението врз основа на неговата етничка или верска припадност. Современите политички промени по Втората светска војна не ги изоставија миграциите на народите засновани врз нивната етничка или верска определба. Најдобри примери за тоа се преселбите на Палестинците по 1948 година, миграциите на верска основа меѓу Индија и Пакистан. По завршувањето на Втората светска војна во Западна Европа пристигнале околу 15 милиони луѓе главно од висточните земјиг.

⁸ Paul Neurath, *The Great Migrations of the Nineteenth and Twentieth Century, Problems of Limits to Growth, Population Control and Migrations*, New York, 1994, 195-196; Ваквите миграциони движења продолжите и се интензивирале и во XIX и XX век. Од средината на XIX век поточно од 1846 година, кога започнале големите миграции од Ирска кон Америка, предизвикани од гладот кој владеел во Ирска, па до триесетите години на XX век, Европа ја напуштиле околу 60 милиони луѓе. Половината потекнувале од Западна и Северна Европа и тоа 29 милиони од Британија и Ирска, 5 милиони од Германија, 3 милиони од Скандинавија и 1 милион од другите делови на Западна Европа. Околу 10 милиони од мигрантите потекнувале од Италија, 5 милиони од Шпанија, 3 од Португалија, 5 милиони од Австро-Унгарија, 3 милиони од Полска и Русија и околу 6 милиони од останатите земји. Од европските мигранти најголемиот дел околу 40 милиони се населиле во САД, 6.5

период, се до средината на XX век, кога заради економскиот развој западноевропските држави ги отвориле своите пазари за работна сила однадвор, што пак довело до одредени демографски, па дури и етнички поместувања.⁹ Сепак и покрај универзалноста миграциите кои потекнуваат од различни подрачја носат во себе бројни специфичности кои произлегуваат од посебните социјални, политички, економски, демографски и историски услови кои владеат во областите започнува миграционото движење.

Во XX век, политиката се обидела со своите механизми да влијае врз овие движења со насилно протерување на одредени групи на населението или пак забрана на движењето, со цел да се спречи одредено миграционо движење. Овие движења влијаеле да дојде до значајни етнички и демографски промени на одредени простори.

Ваквите движења имале една долга историска претходница. Една од карактеристиките на XX век е брзото зголемување на бројот на светското население, кое за само еден век се зголемило за три пати. Во 1650 година, светската популација броела околу 545 милиони жители. За двесте години бројот на жителите се удвостручил и достигнал до околу една милијарда и двесте милиони. По ова настанува еден брз пораст на светската популација. Во 1900 година, човештвото броело 1.630.000, а по сто години бројот нараснува на шест милјарди.¹⁰ Познавачите на историската демографија очекуваат дека темпото на прираст на светското население постепено ќе се намалува.

Специјалистите еднодушно сметаат дека систематското зголемување на светското население започнало околу средината на XVIII век, во Европа и Кина, а во средината на наредниот век брзото зголемување на светската популација прераснала во глобална тенденција. Ваквата необична демографска историја најчесто се објаснува со подобрувањето на условите за живот, поквалитетна

милиони во Аргентина, 4.5 милиони во Бразил, 3.5 заминале во Австралија или Нов Зеланд и околу 1 милион во Јужна Африка.

⁹ Кон крајот на четириесетите и педесетите години од Европските земји се иселиле околу три милиони луѓе, главно во Америка и Австралија, но затоа во бившите колонијални сили како В. Британија, Франција или Холандија се населиле жители од нивните поранешни азиски и африкански колонии. Заради брзиот економски и индустриски развој и недостатокот на работна сила западноевропските земји без поголеми процедури ги прифаќале имигрантите од некогашните колонии, или пак од индустриски помалку развиените земји. На почетокот на седумдесетите години во Западна Европа живееле околу дванаесет милиони имигранти, најповеќе во Германија, Франција, Швајцарија и Белгија. (Jelena Zlatković Winter, *Suvremena migracijska kretanja u Evropi, Migracijske i etničke teme*, 20/2-3, Zagreb, 2004, 161-162)

¹⁰ *The Oxford History of the Twentieth Century*, Oxford University Press, 1998, 21

исхрана, превентивна медицина и намалување на стапката на смртност, кога наталитетната стапка била сеуште доста висока.¹¹

Брзиот развој на популацијата, разликите и специфичностите на определени подрачја поттикнал бројни истражувачи да се занимаваат со оваа проблематика.¹² Карактеристично е дека ова прашање се разгледувало од најстари времиња при што се оформиле најразлични теории, при што најстарите размислувања за движењето на човечката популација потекнуваат од времето на антиката.¹³ Уште кај старите Грци прашањето за оптималната бројност на населението било поставено од Платон и Аристотел. Платон размислувал колкав број на граѓани би бил доволен за идеалната држава, додека Аристотел сметал дека би настапила немаштија и сиромаштво доколку не би бил ограничен бројот на населението. Некои од овие идеи подоцна биле разработувани од бројни истражувачи на историската демографија.¹⁴ Ова прашање било разгледувано и од средновековните христијански мислители, најчесто од етичка гледна точка и нивните теории главно се популационистички. Тома Аквински сметал дека на зголемувањето на бројот на населението треба да претходи зголемување на производството на храна.

Арапскиот писател Ибн Халдун развил теорија за цикличните промени на населението. Според него подрачјата со погусто население имаат поголема добивка, заради поголемата поделба на трудот, поголемото користење на природни богатства, воената и општествената сигурност. Според него добрите економски услови доведуваат до зголемување на наталитетот, бидејќи доаѓа до опаѓање на смртноста заради подобрите услови за живот. Но со време доаѓа до успорување и застој во развојот и до пропаѓање, што условува и опаѓање на бројот на населението. Со ова прашање се бавел и Макијавели кој како излез од пренаселеноста предлагал иселување на дел од населението. Со економскиот напредок на Западна Европа и со сè поголемиот популациски притисок, прашањето за развојот и зголемувањето на човечката популација станувало се поприсутно во повеќе научни и теоретски расправи.¹⁵

¹¹ J. Overbeek, *History of the population theories*, London 1974, 225

¹² J. Overbeek, *op.cit.*, Во ова дело е дадена богата библиографија на трудовите од историската демографија

¹³ P.H. Landis, *Population problem, a cultural interpretation*, New York, 1954, 36

¹⁴ J. Overbeek, *op.cit.*, 13-23

¹⁵ Lazar Sokolov, *Promena u strukturi stanovništva na teritorii N.R. Makedonije 1921-1953*, Skopje, 1962, 6; J. Overbeek, *op.cit.*, 28-35

Сваќањата на Томас Малтус (1766-1834)¹⁶ изнесени во делото “Расправа за законитостите на населението...” имале доста големо влијание на неговите современици, како и на подоцнежните проучувачи на оваа проблематика. Неговите ставови за т.н природни закони во развојот на населението, биле базирани на некои дотогашни сваќања и проучувања, но тој најдобро ги формулирал и бранел. Малтус сметал дека луѓето можат да се множат еднакво брзо во сите делови на светот и средствата за живот можат да се зголемуваат во поголема или помала мерка, но тие средства неможат да се зголемуваат со онаа леснотија со која се зголемува човечката популација. Така е поставено познатото Малтусово правило дека населението може да се зголемува со геометриска прогресија, но средствата за негово одржување се зголемуваат само со аритметичка прогресија.¹⁷ Сите препреки за зголемувањето на бројот на населението Малтус ги поделил во две групи: превентивни и од репресивна природа. Превентивните се вели Малтус оние кои се однесуваат на свесното ограничување на раѓањето, а во втората група спаѓаат војните, болестите и се она што го скратува животот, а ја зголемува смртноста. Малтус своето учење за светската популација и историјата на нејзиниот развој иако го базирал на состојбата и времето во кое живеел оставил силен впечаток на своите современици, како трага во развојот на сличните теории по него.

На Малтус најчесто му се префрла што од една конкретна состојба во која се нашла Велика Британија и тогашниот цивилизиран свет во преминот од XVIII во XIX век, изведувал општи природни закони за развојот на човештвото. Во негово време во Западна Европа индустриската револуција земала се поголем замав. На пазарот на работна сила се појавил вишок, што било пропратено со висока стапка на наталитет.¹⁸ Но со зацврстувањето на граѓанската класа како економска и политичка власт, со зголемувањето на производството и на животниот стандард за што допринела и

¹⁶ Thomas Robert Maltus bil sveštenik i profesor po istorija i ekonomija na East India Collegeu vo Britanija. Se proslavil so deloto: “Essay on the Principle of Population as it Affect the Future Improvement of Society” издадено во 1798 година.

¹⁷ Lazar Sokolov, Promena u strukturi stanovništva ...,44

¹⁸ Забрзаниот економски развој во времето на индустриската револуција довел до многу негативности со кои општеството тешко се справувало, како што била меѓу другото невработеноста. Таа се јавила во моментот кога понудата на работна сила била поголема од расположливите работни места, што кај современиците се рабира довело до загриженост. Во XIX век Малтус имал бројни приврзаници меѓу истражувачите кои се бавеле со оваа проблематика. (Božena Vraneš Šoljan, Op cit. 519)

бројната емиграција пред се во прекуморските земји, демографската состојба во многу се променила.¹⁹

Како главна грешка во малтусовото учење се посочува неговото определување на природно-биолошкиот момент како пресуден и општ во развојот на човештвото.²⁰ Но и по Малтус се продолжило со настојувањата да се образложат природните закони во развојот на населението. Теориите за развојот на светското население биле бројни во текот на XIX век, но сега тие се однесувале и на социолошките, економските па и историските услови кои влијаеле за популациониот бум. Сега веќе внимание се посветувало и влијанието на урбанизацијата врз наталитетот и зголемувањето на популацијата. Французинот А. Думонт, сметал дека во општството постои тежнение луѓето од пониските класи да го зголемат својот животен стандард и да се искачат погоре во општественото скалило. Тоа било можно само во демократски општества. Во вакви општества градовите со својата развиена индустрија го привлекуваат селското население, при што поединци ги напуштаат своите традиционални селски фамилии, заминуваат во град, каде под влијанието на градското живеење, ја губат смислата и потрбата за големо и бројно семејство, што пак влијае врз падот на наталитетот.²¹ Развојот на населението спред оваа теорија зависи од развојот на индивидуата. Думонт сметал дека во земјите каде тежнението за преминување од класа во класа е ограничено заради одредени традиционални или религиски убедувања како кастинскиот систем во Индија, не постојат тенденции за намалување на наталитетот,²² што во текот на XX век, се покажало како точно.

Во текот на целиот XX век, се продолжило со истражување на законитостите на развојот на населението, при што се создале и нови теории поткрепени со биолошките законitosti т.н неомалтузијанци, но покрај нив се јавиле и бројни автори кои во прв план ги ставале географските, економските или културолошките закономерности. Од современите проследувачи на оваа проблематика стапката на пораст на населението и наталитетот се поврзува со степенот на урбанизацијата.²³

Исто така големо влијание се придава и на промената на улогата на двата пола, особено на улогата на жената што значајно влијае врз демографската слика на многу области во светот. Колку повеќе расте економската независност на жената толку помалку

¹⁹ Lazar Sokolov, *Promena u strukturi stanovništva*,...11

²⁰ W.S Thompson *op.cit.*, 34-35

²¹ J. Overbeek, *op.cit.*, 79-81

²² *ibidem*

²³ *Ibid*, 206

време и останува за одгледување на децата. Како резултат на тоа се покачила старосната граница за стапување во брак, со што драстично се намалил растот на населението особено во Европските земји почнувајќи од шеесетите години на XX век.²⁴ Но сепак неможе да се каже дека секаде овие фактори имале воедначено влијание, бидејќи различните културни традиции, како и локални влијанија имаат понекогаш значајна улога во односите во семејството, без разлика на економска улога на жената во него. Несомнено значајната демографска експанзија на населението претставува дел од вкупниот контекст на историјата на XX век.

Заради високиот наталитет на светско ниво во текот на XIX и првата половина на XX век, човечките загуби во Првата и Втората светска војна, како и во бројните други смртоносни конфликти, не успеале да го намалат брзото темпо на пораст на населението. Во XIX век во порастот на населението предничеле тогаш водечките индустриски земји Велика Британија, Франција и Германија кои имале стапка на наталитет близу 40%, при што нивното население и покрај масовното емигрирање во “новиот свет” забрзано се зголемувало.²⁵

Во теоријата на историската демографија од средината на XX век, се употребува и терминот демографска транзиција, термин кој пред се требало да ги објасни причинско-последичните врски на демографските и социо-економските промени кои биле актуелни најпрвин во земјите од Западна Европа. Според истражувачите на оваа проблематика на фазата на демографската транзиција им претходел период на високи стапки на наталитетот, но и морталитетот, по што заради социо-економските промени особено во развиените општества настапува фазата на ниска стапка и на наталитетот и на морталитетот или т.н. постраницациона етапа.²⁶ Но претходно развиените општествата ја поминале т.н. преттранзициона етапа која траела еден доста долг период од развојот на општествата веројатно неколку стотини години и трае се до почетокот на демографската транзиција во Западна Европа, кон почетокот на XVIII век. Ова етапа е карактеристична по високите стапки на наталитет (меѓу 40 и 50%), но и на морталитет. Заради високата стапка на морталитет се јавувала нулта стапка на природен прираст.

Карактеристично е дека на преминот од средниот и новиот век во Европа се случувале големи демографски пореметувања и промени. Причина за ваквите промени биле заразните болести, пред

²⁴ The Oxford History of the Twentieth Century,...24

²⁵ W.S Thompson, Population Problems, New York, 1953, 33

²⁶ Regina McNamara, Demographic Transition Theory, Internation Enciklopedija of population, New York, 1982, 140-146

се чумата која го десеткувала населението. Се смета дека европското население се намалило за 40% во периодот меѓу 1460 и 1500 година. Намалувањето на населението се разликувало од област во област. На почетокот на XVI век, во Европа живееле околу осумдесет милиони жители, додека кон крајот на векот бројката се зголемила на околу сто милиони.

Постојат приближни пресметки и за бројот на населението на Балканскиот полуостров во посочениов период. Се претпоставува дека во XVI век, на Балканот на еден квадратен километар живееле 12-15 жители.²⁷

Во текот на XVII век, не дошло до значајно зголемување на населението во европски рамки. Конкретни статистички податоци не постојат, иако поединечни земји се обидуваале да спроведат попис на целото население. Основните извори за бројот на населението се пописи на домаќинствата, книги на родени, венчани, или умрени, катастарските и пореските книги. Се проценува дека вкупниот број на населението во Европа до крајот на XVII век се зголемил на 100-110 милиони.²⁸ Тенденцијата на зголемување на европското население продолжила и во текот на XVIII век, со засилено темпо. Зголемувањето на населението играло голема улога и во економскиот развој во овој период. Владите и владетелите го поттикнувале зголемувањето на наталитетот со цел да обезбедат поголеми приходи и повеќе војници. Во многу земји на Европа започнало почесто да се напишува населението, а неговото континуирано движење може да се следи по 1750 година.²⁹

²⁷ Александар Стојановски, Градовите на Македонија од крајот на ЦИВ до XVII век - демографски проучувања- Скопје, 1981, 80; Н Тодоров За демографското състояние на Балканскиот полуостров през XV-XVI век, Годишник на Филозофско-исторически факултет, 53/2, Софија, 1960, 211

²⁸ Во овој период одредени делови на Европа губеле значан дел од населението, додека во други бројот се зголемувал. Населението се зголемувало во Холандија, Англија, Франција, во делови на Германија и во Северна Италија. Во Франција на почетокот на XVII век живееле околу шеснаесет милиони, а на крајот на векот деветнаесет милиони. Во истиот период некои делови од Германија, Италија Полска и Шпанија изгубиле дел од своето население. Тоа најчесто се објаснува со политичките и економските прилики кои владееле во овој период на тие подрачја, војните и миграциите. Намалувањето на населението било особено забележително во Шпанија која била во исклучителна криза. Стопанството било во криза, селаните ги напуштале селата и бегале во градовите, каде заради пренаселеност се јавувале зарази, кои заедно со слабите жетви биле причина за намалување на шпанското население во текот на XVII век за 25%. (Драгољуб Р. Живоиновиќ, Успон Европе 1450-1789, Београд, 2003, 141)

²⁹ На териториите кои биле под османлиска власт биле спроведувани мошне прецизни пописи за периодот на XV и XVI век.

Населението бележело дотогаш невиден раст. До крајот на XVIII век населението на Европа се зголемило на 187 милиони, односно за еден век безмалку да се удвостручило. Некои држави имале изразито висок наталитет.³⁰ Почнувајќи од средината на XVIII век, наталитетот на пониските слоеви растел со брзо темпо со што се овозможувало создавање на многубројна и ефтина работна сила. Без ваквата работна сила индустриската револуција не би била возможна. Индустриската револуција во Англија ја открила можноста од користење на ефтината детска работна сила, заради што биле чести браковите во раните години и со многу деца, што пак било причина за така изразитото зголемување на населението во Англија и во други делови на Европа во XVIII век. За овој период е носомнено значењето на високиот наталитет во економскиот живот.³¹

Но под влијание на посочените општествено-економски промени наталитетот останал на доста високо ниво, додека стапката на морталитет ја карактеризирало постојано опаѓање, заради подобрените услови за живот, но и под влијание на проширената мрежа на здравствена заштита. Како резултат на ваквиот развој се јавува доста висока стапка на природен пораст. Старосната структура на населението била изразито млада со доминантно учество на населението меѓу 0-14 години. Во оваа фаза во сите општества на Западна Европа доминирало селското население.

Сето ова довело до еден мошне динамичен демографски трнд кој во развиените европски земји траел до средината на XX век, по што започнала т.н. постранзициона фаза во која постепено стапките на наталитет и морталитет се урамнотежуваат и двете стапки се ниски и често пати се на еднакво ниво, односно настапува природна стагнација на популацијата. Стапките на наталитет се доста ниски меѓу 10-14% а стапките на морталитет се движат околу 10-12%. Дури во некои земји на Западна Европа започнува процес на депопулација заради повисоките стапки на морталитет како во Германија, Италија и др.³² Во периодот после осумдесетите години во некои земји од Западна Европа наталитетот продолжил да опаѓа, додека некои успеале да го задржат на исто ниво. Во Италија стапката на наталитет се изедначува со стапката на морталитет, додека во Холандија процесот бележи стагнација, односно наталитетот останал непроменет во периодот 1980-1996 од 12%. Во периодот 1980-2000

³⁰ Така на пример населението на Велика Британија во периодот од 1700 до 1800 се зголемило од осум на петнаесет милиони, односно за еден век се удвостручило што не било забележано во претходниот период.

³¹ Population in History, Ed, bu E. V. Glass and D. E. C. Eversley, London, 1965

³² World Development Report. 1998. Published for the World Bank; Regina Mcnamara, Demographic Transittion Theory...,146

стапката на порастот на населението во Западна Европа се движел на ниво од 0.5%.³³

Во балканските земји заради бавниот развој во текот на XVIII век, смртноста на населението особено кај децата започнала да опаѓа дури кон средината на XIX век од кога започнало и брзото зголемување на балканското население, пред се заради изразито високиот наталитет. Во текот на првата половина на XX век сите балкански земји имале поголем прираст на населението од западноевропските земји.³⁴ Во втората половина на XIX и првата половина на XX век населението во балканските земји двојно се зголемувало речиси на секои три децении. Населението на Албанија на пример во период од неполни седум децении од 1923-1990 година се зголемило од 803.959 на 3.255.900 жители, односно за четири пати. Другите балкански држави особено кон крајот на XIX и првата половина на XX век, имале изразито брз пораст на своето население, што создавало проблеми пред се во земјоделството, заради брзото ситнење на поседите. Како добар пример за ваквите односи е Бугарија каде за триесет години од 1881 до 1911 година населението се зголемило од 2.825.000 на 4.330.000, односно за над 1.500.000, или за три децении бројот на населението се зголемил за две третини.

Уште поголем пораст на населението бележела и Србија. По проширувањето и здобивањето на независноста во 1878 година, во Србија живееле 1.700.000 жители, додека 1910 година, бројот на населението се зголемил на 2.900.000, односно за три децении Србија бележела пораст на своето население за 71%.³⁵ Слични тенденции на брз пораст на населението имало и во Грција, со една разлика што таму населението се зголемило меѓу другото и заради размената на населението која настанала по Лозанскиот договор.

Тенденцијата на зголемување на балканското население продолжила и во првата половина на XX век, а како добар пример е тогашна Југославија во која во 1921 година живееле 11.692.730 жители а за неполни три децении во 1948 година, бројот на населението се зголемило на 15.772.098 жители. И покрај значителните човечки загуби во текот на Втората светска војна населението се зголемило за повеќе од една третина.³⁶

Од ваквата тенденција не заостанувала и Македонија. На територијата на денешна Р. Македонија од 1921 година, од кога се

³³ Славе Ристески, Демографските движења и процеси во Република Македонија (1948-1994), Скопје, 1998, 35

³⁴ Leften Stavrijanos, Balkan posle 1453, Beograd, 2005, 566

³⁵ Ibidem..., 423, 437

³⁶ Vladimir Simeunović, Stanovništvo Jugoslavije i socijalističkih republika 1921-1961, Beograd, 1964, 20

водат пописи по сите статистички стандарди и демографски правила до 1994 година, се зголемило од 798.286³⁷ до 1.945.932 жители³⁸ односно за седум децении населението се зголемило за два пати и половина.

Македонското општество во средината на XX век било во т.н фаза рана демографска транзиција. Тоа се огледа во изразите високото ниво на учество на младото население од 0-14 години. Во 1948 година дури 42.4% од албанското население (на ниво на тогашна Југославија) припаѓало во оваа старосна група. И кај Турците наталитетот бил исклучително висок, а младото население најбројно. Дури 41% од турската популација била на возраст под 14 години. Кај Македонците овој процент е нешто понизок 37.1%, но сепак повисок од југословенскиот просек од 32.4% на младо население под 14 години.³⁹

Постранзиционата фаза во демографскиот развој веќе во педесетите години го зафатила и македонското општество. Наталитетот започнал забрзано да опаѓа, иако не подеднакво кај сите етноси. Наталитетната стапка се намалила од 37.9% во 1953 година, на 16.1 во 1994 година.⁴⁰

Демографските и статистичките податоци често пати имаат суштинско значење при одредени историографски проучувања. Во овој корпус на изворен материјал спаѓаат листите од пописите на населението, акти на одреден број на установи кои се бавеле со оваа проблематика, како што се списоци на мигранти, акти за стекнување на државјанство и др. Некои автори сметаат дека во оваа групација спаѓаат дури и листите на патници, граѓата на установите кои управувале со земјоделството, сообраќајот, трговијата преку кои можеме да ја следиме демографската тенденција на населението во

³⁷ Lazar Sokolov, Promena u strukturi stanovništva...,11

³⁸ Вкупно население на Република Македонија, Републички завод за статистика, Скопје, 1996

³⁹ Konačni rezultati popisa stanovništva od 15 matra 1948 godine, knjiga, IX, Beograd, 1954, xxiv-xxv

⁴⁰ Но и ова опаѓање не е подеднакво во сите делови од земјата. Додека во некои делови природниот пораст бележи негативни параметри (поголем е бројот на умрените од родените) како во Кратово или Демир Хисар, во Тетово, Дебар, Струга, Гостивар и др. оваа стапка е далеку повисока од просекот на државата. Ова зборува во прилог на тезите дека за одредени области или културни групи и супгрупи не пресудно влијанието единствено на економските фактори, врз стапката на порастот на населението, но понекогаш исклучително значајни се и религијата, традицијата, нивото на модернизација на општеството и др. (Мирјана Маџевиќ, Наталитетот на населението во Република Македонија, Географски разгледи, кн. 38-39, Скопје, 2003/2004)

определен период на одреден простор.⁴¹ Ваквите податоци биле грижливо собирани и евидентирани откако голем број на влади во европските земји пред се во XIX век, започнале со основање на статистички заводи чија цел била собирање и научно анализирање на статистичките извештаи.⁴²

Определени видови на списи и материли како на пример пописните обрасци или списоци и целиот пописен материјал, го опфаќаат целото население на една земја, во даден момент. Ваквите податоци се извонреден изворен историски материјал, бидејќи често пати опфаќа големи групации на население, како работници, земјоделци, војници и други групи и релативно лесно можат да се обработуваат при историските истражувања.⁴³ Всушност колку државата повеќе навлегувала во животот на населението, толку повеќе податоци оставале државните служби за делувањето на тоа население.

⁴¹ ТН. R. Schellenberg, *Moderni arhivi principi i tehnika rada*, Beograd, 1968, 102

⁴² Во Британија во 1834 било основано кралско статистичко друштво. Во 1838 година било основано и американско статистичко здружение. Vožena Vraneš Šoljan, *Op cit*, 520. Во 1891 година во Османлиска Турција бил основан Совет за статистика, кој делувал по примерот на сличните институции во европските држави. (*Istorija osmanskog carstva*, priredio Rober Mantran, Beograd, 2002, 655)

⁴³ ТН. R. Schellenberg, *Moderni arhivi...*,110 Во Англија во 1836 година бил донесен закон со кој се основало посебно биро за водење на основните статистички податоци, кое подоцна ги спроведувало и пописите на населението во оваа земја. Во САД локалните статистички бироа биле задолжени да водат основни податоци за родените, венчаните или умрените, а тие податоци потоа морале да ги препраќаат на соодветната статистичка служба во главниот град на државата. Благодарение на грижливото бележење на овие податоци историографиите на овие земји денес имаат огромен фонд на податоци со кои можат до детали да го реконструираат своето минато